

”Når blot alle de dejlige,
nydanske viser, der
myldrede frem, havde
genlydt i vore skoler,
marker og skove”.

Patriotisk fælleskab og
national selvforståelse
i sang.

Tine Damsholt
Professor MSO
Etnologi
Københavns Universitet

Den danske 'folkelige fællessangs fødselsdag' er ofte blevet sat til d. 17. oktober 1838. Her havde N.F.S. Grundtvig sluttet sin 34. Mands Minde forelæsning med at fremsige sit digt *De snekker mødtes i kvæld på hav* om søhelten Villemoes. Bagefter brød tilhørerne spontant ud i at synge digtet som fællessang på komponisten C.E.F. Weyses nye melodi. Denne vekselvirkning mellem foredrag og fællessang var for Grundtvig en 'hjemkomst i åndelig og folkelig forstand' (Bak, 1977, s. 22-23).

I et af de tidligere foredrag havde han selv peget på sang som et af de mangfoldige 'hjælpe midler til folkelivets oplysning, opmuntring og tarv'. Og med udgangspunkt i digteren Thomas Thaarups syngespil og patriotiske almueidyl *Høstgildet* (1790), der hylder stavnsbåndets løsning i 1788, havde Grundtvig peget på de nye sange, der fremkom omkring år 1800 som tegn på, hvordan det 'danske folkehjerte kom til orde hos skjaldene'. Og han tegnede et fremtidsbillede af en lykkelig nation i fællessangens fællesskab, idet han hævdede at:

Danmark vilde føle sig ti Gange så lykkeligt som nu, (...) naar blot alle de dejlige, nydanske Viser, der myldrede frem, fra Thaarups Høstgilde til Ingemanns Holger Danske, ikke blot som nu stod på papiret, enten aldrig sungne eller dog kun en Gang til Stads eller en Vinter i Hovedstaden, men havde gjenlydt i alle vore Skoler og derfra naturligvis ikke blot i alle vore Marker og Skove, men saa vidt Danebrog vajede paa det sortladne Hav (Grundtvig, 1838/77)

For Grundtvig var det altså et ideal, at digternes poetiske formuleringer af det danske, fra bondeidyl til nordisk heltehistorie, skulle omsættes i fælles sang. Poesien skulle genlyde og gentages af folket selv, i dets skoler og i dets åbne landskab – ja, selv på havet, i hvert fald så længe, det var under dansk flag. Det var ikke nok, at sange blev skrevet og komponeret – de skulle synges! Og det var først med den tilbagevendende afsyngelse,

at fællesskabet, folket og det kollektiv, der kunne omfavne skoler, landskab og hav som 'vores', blev til. Dette ideal om sang som praksis kom i høj grad til at blive praktiseret på de mange folkehøjskoler, der fra midten af 1800-tallet voksede frem i det danske kongerige. Imidlertid peger Grundtvig også på en anden kilde til den nationale fællessang i form af de patriotiske sange, der blev skrevet i det sene 1700-tal og under Danmarks involvering i Napoleonskrigene.

I denne artikel vil jeg med nedslag i de patriotiske sange fra 1801 og højskolesangen, især som den kommer til udtryk i *Højskolesangbogen*, udfolde to idealtyper i dansk fællessang. På den ene side den patriotiske tradition, der med vægt på 'vi' og 'vores' vil mobilisere et folk til gensidig ansvarlighed og fædrelandets forsvar. Og på den anden side den tradition for danske sange, der med udgangspunkt i et jeg's oplevelse af landskab, sprog og fortid indskriver den enkelte i et organisk hele bestående af fædreland, historie, modersmål og folk. Et organisk hele, der kan udgøre rammen om den enkeltes selvforståelse og fællesskabet.

De patriotiske og mobiliserende sange

I fortællingen om nationalsangenes sejrsmarch gennem de europæiske stater omkring år 1800 har den franske *Marseillaise* fået en afgørende plads. Den blev digtet natten efter Østrigs krigserklæring mod det revolutionære Frankrig, og fik sit navn, da republikanske soldater fra Marseille sang den, da de marcherede ind i Paris i 1792. Mere end sangen i sig selv blev det afsyngelsen og deraf sangens engagerende og mobiliserende effekt på de menige soldater og folkestemningen, der blev anledning til, at de fleste andre hære og nationalstater ønskede sig en tilsvarende sang, og således også i det dansk-norske rige (Conrad, 1991; Adriansen, 2016).

Marchsange, der var egnede til, at soldater kunne gå i frisk takt og synge samtidigt, og slagsange i det hele taget, var bestemt ikke ukendte i samtiden. Sangene handlede især om, at man som borger var forpligtet til og med glæde og engagement skulle forsvare fædrelandet. Dette fæd-

reland var dog ikke så meget det konkrete landskab, men i stedet en mere abstrakt enhed af nationer (den danske, norske og holstenske) bundet sammen til et folk og fællesskab af den fælles fyrste (Damsholt, 2000). Nationalitet i betydningen fødested og sprog var her underordnet i forhold til, hvilket 'fædreland', dvs. hvilket politisk fællesskab og rige, den enkelte *følte* loyalitet, ansvar og tilhørighed i forhold til. At bruge sang som mobilisering og skabelse af fællesskab er dermed også noget man møder i Danmark inden, der blev skrevet en egentlig nationalsang. Og det fik sin kulmination, da det dansk-norske fædreland for alvor trådte ind i Napoleonskrigene med slaget på Reden, hvor den engelske flåde angreb den danske på Københavns Red 2. april 1801.

Slaget, og den dermed forbundne militære mobilisering, blev ikke blot anledning til en dansk national myte, men blev også foranledning til en kulturel mobilisering, hvori fælles sange spillede en stor rolle. Slaget involverede dels de militært mobiliserede; de professionelt uddannede udgjorde kun en mindre del af besætningerne på de danske skibe og måtte suppleres med udskrevet mandskab fra rigets kystdistrikter herunder de norske. Også udskrevne bønderkarle fra de danske landdistrikter måtte om bord for at fylde op. Den egentlige hær posteredes langs Øresunds kyster, og dertil kom et ny-forordnet landeværn på 18.000 mand bestående af udtjente landsoldater, der var vendt hjem til landbruget. Dette landeværn indkaldtes, og her herskede nok optimistisk og patriotisk stemning, men der var mangel på officerer og mundering.

Ud over de værnepligtige kom mere eller mindre frivilligt indkaldte til. Efter kongelig opfordring, trusler om tvang og 'patriotisk pres' fra politimesteren meldte næsten 2000 sig. Flest fra København, hvor en del af borgerne i forvejen var organiseret i borgervæbninger og det i hast dannede frivillige studenterkorps. De mange frivillige reguleredes med bestemmelser, der gjorde fædrelandets forsvar til 'hellig pligt' for hver 'Dannemand', også selvom man ikke var øvet i våbenbrug. Sammenlignet med det fredelige foregående århundrede var det en 'total' militær mobilisering også af en stor del af almuebefolkningen. Mobiliseringen virkeliggjorde den patriotiske retorik om fædrelandets forsvar som enhver borgers pligt (Damsholt, 2000).

Til de militært mobiliserede føjedes alle deres pårørende, der ængstedes for deres kære. Civildbefolkningen i København var i højeste grad involveret, og hos det københavnske borgerskab var de patriotiske

Modstående side:

Carl Neumann, Slaget på Reden (1880). Slaget på Reden blev anledning til en dansk national myte og en kulturel mobilisering, hvori fælles sange spillede en stor rolle.

(foto: Brandts samling)

stemninger på kogepunktet (Feldbæk, 1985, s. 7). Under slaget fulgte byens befolkning med fra altaner og andre udkigspunkter. Stemningen i byen er beskrevet i en del samtidige og senere skildringer, og giver indtryk af, at hele byen var med og trods smerte og nederlag hyldede 'det mageløse heltemod (...) vore folk viste' (Biering, 1966, s.110-111). Et fællesskab blev skabt; fremmede trykkede hinandens hænder på gaden, og munterhed på englændernes bekostning spredte sig i byen. Digteren Adam Oehlschläger skrev senere i sine erindringer, at *Følelsen af den gamle Helteære tilsøes, havde ganske bemestret sig Nationen, og især Hovedstaden. (...) Derimod fremtraadte: Brodersind, Velvillie, vexelsidig Hielp og Bistand overalt* (efter Biering, 1966, s. 115).

Et tilbagevendende element i den kulturelle mobilisering var afsyngelsen af patriotiske sange. Den 25-årige reservekirurg Søren Vendelbo skrev om aftenen før slaget til sin unge kone, at der på hans skib var blevet uddelt viser som var 'af vore bedste digtere', og at disse blev afsunget på dækket af både officerer og menige. Et par dage før slaget havde skuespiller H.C. Knudsen klædt som matros optrådt med patriotiske sange på Det kongelige Teater til stor henrykkelse for publikum, der efter forestillingen drog rundt i gaderne og sang viserne. Også under slaget animerede Knudsen de kæmpende på batteriet Quintus med sang midt i bomberegnen, ligesom sange blev benyttet flittigt ved de senere højtideligheder. Det er ikke usandsynligt, at sange forstået som 'lyd' kan have haft en stærkere effekt for følelsen af at indgå i et fællesskab end skrevne ord – hvilket Grundtvig jo også var inde på i det indledende citat: Sange virker først og fremmest ved at blive sunget.

Kulturhistorikeren Steven Connor har argumenteret for, at vi med den auditive sans er tvunget til at deltage: Lyde vibrerer i vores krop, hvorfor de umiddelbart involverer os. Vi kan ikke 'vende dem ryggen' eller se den anden vej, som vi kan med synssansen. Vores auditive omgang med verden er derfor kendetegnet ved inddragelse, idet lyden er allestedsnærværende (1997, s. 207). Et pågående 'soundscape' kan imidlertid også fremmedgøre, og hvordan fællessangen under slaget på Reden har

fungeret, er svært at afgøre. Formodentlig har det fungeret på flere måder – men at sangen som lyd sammen med lyden af fjendens kugler og kanoner har involveret deltagerne i et fællesskab på godt og ondt, det er svært at afvise.

En del af de afsungne sange var allerede kendte og skrevet i sidste del af 1700-tallet af fremtrædende patriotiske digtere, hvoraf en del var militære embedsmænd. Men slaget blev også anledning til et trecifret antal nye sange, hvoraf mange solgtes som skillingsviser og senere udkom i forskellige samlinger (Albertsen, 1975, s. 21). Danskere i udlandet skrev sange og sendte hjem (Biering, 1966, s. 122). Mange sange var på melodier publikum kendte i forvejen fra klubviser og syngespil, så man nemt kunne synge med. Også melodien fra *Marseillaisen* blev benyttet flittigt, ofte med en ikke så forfærdelig omskreven tekst (se nedenfor). Mange af sangene begynder med et 'Op' eller 'Til kamp', 'Til våben', 'Vågn' eller andre opfordringer til forsvar af fædrelandet. Et gennemgående træk er den stadige brug af 'Vi' og 'Vores', mens brugen af det personlige 1. person pronomenerne 'jeg' er nærmest fraværende. Det er ikke individet, der er i centrum i den patriotiske retorik, men i stedet fællesskabet af ansvarlige medborgere og brodernationer under samme fyrste. Det er den almene eller generelle forpligtelse til at forsvare fædrelandet, der tæller, og ikke den enkeltes oplevelser og baggrund. Sproget var heller ikke afgørende, og der udkom i anledning af den moralske oprustning sange på både dansk, tysk og svensk samt på fransk og batavisk (Rahbek, 1801). Det, der skabte sammenhold, var den truende fjende.

Forfatteren C. Pram udgav en 'sangvis forfattet rim-krønike' med tillæg, der forklarede begivenhederne bag de enkelte vers til brug for tapre sømænd og landeværn som undervisning eller opmuntring. Mange af digterne anvendte referencer til fortidens (sø-)helte. At Gud rådede for Danmark og var på 'vores' side i en retfærdig kamp, herskede der øjensynlig ingen tvivl om, skønt baggrunden for englændernes angreb ikke blev behandlet, men snarere synes udgrænset af sangene. Formodentlig fordi sagen ikke var så klar, som den patriotiske retorik

foreskrev. Derimod spillede forestillingen om et fælleskab af medborgere på tværs af nationer, der var så centralt i den patriotiske retorik (jf. B. Andersons' begreb om imagined community 1983), en stor rolle i mange sange. Lige så meget der blev sunget om Danmark, blev der sunget om Norden og nordiske brødre og danske og norske, der kæmpede side om side, fx som her i *Krigsvise* af Winding på samme melodi som *Marseillaisen*:

*Vågner op, I nordiske Kjæmper!
Henter Sværdet fra Væggen igjen!
Vores Tapperhed Nidding ei dæmper;
: Vi ei svige vor Naboe og Ven:
Skulde vel Naboeer lade sig kue?
Nei! Vi skal vise, vi ere Mænd,
Drive hver Nidding bort igjen.
Vore Hierter skal staae udi Lue.
Vi gribe til Gevær!
Til Vaaben en og hver!
Afsted! Afsted! De Britters Blod
Skal strømme for vor Fod!*

(Citeret efter Samling af Krigs-Sange..., 1801)

Teksten er som i flere andre sange tæt på den franske original. *Marseillaisen* var kendt for sine mobiliserende egenskaber, og de danske sange på dette forlæg lånte kraft herfra. *Marseillaisen* kaldte på den franske nation; i de danske sange betonedes man flittigt, at den danske og norske nation var som brødre, der gav hinanden hånd, dansede på fjendens vrag og kæmpede side om side. Nationernes patriotiske broderskab legemliggjordes i sådanne kampbilleder, hvor kropslig erfaring, broderskab og forsvarsvilje blev bundet sammen. De følelser, den fælles kamp vakte, spiller en stor rolle i sangene, og dette svarer måske til de faktiske erfaringer fra slaget, hvor danske og norske mere eller mindre søvante mænd faktisk lagde krop til forsvaret af fædrelandet

og måske endda døden for samme.

Et andet tilbagevendende motiv i sangene er den heltemodige fortid. Ideen om dansk eller nordisk heltemod og -ånd, der har slumret/sovet, og nu skal vækkes, går igen i mange sange og foregriber den nationale organiske ide om folkeånden, der skal vækkes hos den brede befolkning. Senere fremhævede romantiske og nationale digtere som Oehlenschläger og Grundtvig da også slaget som (d)en begivenhed, der vakte 'oldtids ånd og ære' i Danmark (fx Grundtvig, 1838/1877, s. 268).

Kongen og især kronprinsen spiller en rolle i mange sange. Men de mere abstrakte begreber om fædrelandet og Danmark er i mindst lige så mange tilfælde den instans, der kalder på følelsen af forsvarspligt og fællesskab, og der udvikles et forråd af betegnelser for den abstrakte helhed af rige og folk: Danmark, Dania, Dannerriget, Dans sønner, Dannemænd og Dannebrog, Fædreland, Fødeland etc. I sangene er det fædrelandet, der søger at mobilisere sine borgere, og sangene taler således til dem, der allerede følte sig som sådanne. Men en patriotisk selvbevidsthed var ikke blot en forudsætning for, at sangene kunne tale til konkrete individer. Ved at italesætte hele den danske og norske nation som fædrelandets sønner og de almindelige værnepligtige soldater og sømænd som fædrelandets borgere, kunne sangene også i sig selv udgøre en ramme for en ny selvforståelse. De artikulerede de patriotiske følelser og var dermed med til at muliggøre, at de syngende individer kunne genkende sig selv som patriotiske borgere, der lagde krop til fællesskabets og fædrelandets forsvar.

De faldne ved slaget på Reden var en legemliggørelse af den abstrakte patriotiske retorik om døden for fædrelandet som en borgerpligt, og deres begravelse blev iscenesat på en måde, der kunne fremhæve denne eksemplariske værdi. Ifølge en samtidig efterretning (Abrahamson 1804) fremstår begravelsesceremonien som et veliscenesat patriotisk ritual, hvor medborgere mødtes på tværs af køn og stand og fulgte ligene af de to faldne officerer og levninger af halvtreds af de faldne menige til Holmens kirkegård. Her sluttede man kreds om gravene med de studerende fra

Kronprinsens Livkorps og sang W.H.F. Abrahamsons nydigtede *Være Fred med Eder Alle*, der hædrede de faldne, der stod fast og stred trods overmagten. De to sidste vers lyder:

*Være Fred med Eder Alle!
Vi Jer ei tilbagekalde,
Græde ei ved Eders Grav,
Hvor den er i Jord og Hav,
Men med Tak, og Priis og Hæder,
Broderlig vi mindes Eder.*

*Ja, med Takkesang vi møde,
Thi det var for os I døde,
Tak for Eders Heltemod!
Tak for hver en Draabe Blod!
Tak! I dyrebare Siele!
Evig er Jer Eftermæle!*

(Citeret efter Abrahamson, 1804, s. 10)

Tekstens brug af ordene 'vi, os og vor' understreger enheden og fællesskabet mellem borgerne, mellem de faldne og overlevende. Efter sangene nedsænkedes kisterne ved siden af hinanden, og herved understregedes enheden af landets borgere på tværs af stænder, idet det var nyt, at officerer og menige blev begravet sammen.

Udover begravelsesceremonien blev der over hele riget holdt fester efter slaget til ære for søheltene, og der blev skrevet prædikener om samme. Folkloristen Carsten Biering, der har behandlet digtene og viserne i anledning af slaget, mener, at selvom flere af udgivelserne af sangene var for landeværnet og folk uden for hovedstaden, kan denne 'københavnerbegivenhed' ikke have sagt bønderne noget (Biering, 1966, s. 131). Det er imidlertid påfaldende, at flere af de bondeoptegnelser, der dækker denne periode, nævner slaget på Reden (jf. Damsholt, 1998). Anders An-

dersen fra Holevadgården på Fyn nævner ikke blot slaget, men nedskrev i sin såkaldte 'sifrebog' tre sange "som blev siunget, ved de, Paaskedag den 5 April 1801, begravede Døde, som blev drebt i slaget Skiærtordag den 2 April imellem de Danske og Engelske, Paa Kiøbenhavn's Reed" (Rasmussen, 1982, s. 228). Den fynske bonde kunne måske nok have læst om begivenheden i avisen, men han var også underofficer i landeværnet og nedskrev måned for måned forhold, der angik krigen og landeværnets indkaldelser og aktiviteter. Bondeoptegnelser-genren er ordknap og giver ikke meget indtryk af, hvordan Andersen oplevede og følte for fædrelandets forsvar. Han var dog som en stor del af bondestanden direkte berørt af den militære mobilisering, og vi må gå ud fra, at sangene fra begravelsen har sagt ham noget, siden han skrev dem ned. Det viser i hvert fald, at de nye patriotiske sange kunne være kendt også i bondestanden langt fra København. Én enkelt bonde gør ingen folkelig vækkelse, men måske undervurderer man den militære og kulturelle mobiliserings betydning, når man udelukkende ser den som en københavnerbegivenhed.

Udover det her nævnte har vi ikke mange kilder, der viser, hvordan de udskrevne landsoldater og landeværnsmand oplevede slaget¹. Men vi ved, at mange af dem, der faktisk deltog i slaget, var fra almuen. Bønderne mødte her den patriotiske retorik bl.a. i sange, der lagde ordene i munden på de mennesker, der lagde krop til diskursen om nationernes broderskab, forsvaret af og døden for fædrelandet. Det er vel ikke ganske usandsynligt, at sangenes patriotiske udsagn kunne udgøre en væsentlig ramme for den måde, de konkret involverede individer oplevede og reflekterede over deres medvirken og det større fællesskab, de dermed indgik i.

At ceremonierne i anledning af slaget på Reden skulle tale til følelserne, var helt i tråd med den følsomme patriotiske kultur. Den kulturelle mobilisering trak med sin retorik og ikonografi på en række forudsætninger fra denne, men repræsenterer også et vigtigt led i en diskursiv transformation mellem patriotiske og nationale forståelser. I denne transformation flyttedes fokus gradvist fra kongemagten til folket, fra en antik

inspireret ikonografi til den norrøne fortid, fra dyrkelsen af enkeltstående helte til det almindelige folk, fra et fællesskab af 'vi' og 'vores' til et individuelt 'jeg', fra det patriotiske broderskab mellem flere nationer i samme fædreland til en enkelt nation bundet sammen af sprog, historie og folkeånd i eget fædreland. Fædrelandet gik i denne transformation fra at betyde en abstrakt politisk enhed af borgere til at blive et nationalt landskab. Den danske kongesang *Kong Kristian stod ved højen mast* (1779) og nationalsangen *Der er et yndigt land* (1823) er symptomatiske for disse to forskellige måder at forstå forholdet mellem folk og fædreland. Hvor *Kong Kristian stod ved højen mast* fra Johannes Ewalds patriotiske syngespil *Fiskerne* hylder kongemagten, flåden og de gode patrioter, der forsvarede landet mod den svenske arvefjende, er det efter alle de nationalromantiske forskrifter, at Adam Oehlenschlägers *Der er et yndigt land* hylder landskabet, folket og historien.

De nationale og inderlige fædrelandssange²

De mobiliserende sange, hvor en fælles ydre fjende er det, der kalder til fælles samling, finder man i hele perioden og ikke mindst under tre-årskrigen. *Den gang jeg drog afsted*, digtet af Peter Faber i 1848, rummer mange af de samme elementer som sangene fra englandskrigen, men her er ordene lagt i munden på et 'jeg'. Og det nationale jeg eller 'selv' bliver det centrale omdrejningspunkt for den nye slags sange, der skrives og komponeres fra det tidlige 1800-tal. Ligesom det nationale 'jeg' kun har ét modersmål, er jeg'et for evigt bundet til et bestemt landskab – fædrelandet – i kraft af sin opvækst. Et afgørende led i den diskursive transformation var, at malere, digtere og forfattere, der selvfølgelig længe havde haft naturen som objekt, nu fik øje på naturen på en ny måde som nationalt landskab og som objekt for hjemve. Landskabsoplevelsen blev det foretrukne sted for erkendelsen af 'det nationale selv'. Den patriotiske og mobiliserende fællessang og den inderlige landskabsoplevelse smelter i midten af 1800-tallet sammen i de yndede politiske møder i den fri men nationale natur som ved de danske Himmelbjergsmøder.

Historien og erindringen blev også bundet til konkrete steder. Fortiden blev indskrevet i landskabet især i form af oldtidens gravhøje, der gav anledning til stemning og følelse, et led i selvets refleksion over og fortolkning af et sted. Denne sammenknytning af historie, landskab og selv i én følelsesmæssig oplevelse og selvrefleksion går igen i en række af de fædrelandsdigte og -sange, som blev skrevet i 1800-tallets nationalromantiske epoke. Oehlenschlägers *Fædrelands-Sang* fra 1823 - *Der er et yndigt Land* - gør netop de brede bøges land til Frejas sal, hvor de harniskklædte kæmper sad. De selv samme der nu hvilede deres bene i gravhøjene, der er smukt placeret i det danske landskab. Det danske folk beskrives hermed fra fortid til nutid i ét udsagn, idet 'de danskes øer' er beboet af ædle kvinder, skønne møer og mænd og raske svende, lige som det 'gamle' Danmark i sangen netop bliver 'vort'. Det vi, der italesættes i sangen, rummer såvel den aktuelle syngende befolkning såvel som de længst afdøde. Der etableres hermed et historisk transcendent fællesskab: folket.

H.C. Andersens *I Danmark er jeg født, dér har jeg hjemme* fra 1850 beskriver også bøgens fædreland, som det sted hvor 'oldtidens kæmpegrave står mellem æblegård og humlehave', og hvor plovjernet finder guldhorn. Forbindelsen mellem fortid, landskab og folkets - danskernes - nutid er klar, og afstanden mellem fortidens helte og nutidens bønder er i bogstaveligste forstand snublende nær, da oldsagerne nærmest stritter op af jorden. Men også et sted hvor et 'jeg' har hjemme, der elsker dette land. Natur og historie bliver på en og samme gang nationaliseret og emotionaliseret (jf. Löfgren, 1997). En anden fast tematik i det nationale narrativ er sammenkædningen af oldtid og almuekultur. Ideen om bondestanden som det bærende element i dansk kultur og historie udtrykkes også i sange fra 1900-tallet som Johannes V. Jensens *Hvor smiler fager den danske Kyst* fra 1925. Som nævnt bliver den danske muld netop det sted, hvor forbindelsen fra oldtidens frie bønder til nutidens er kortest, og dermed bliver arkæologien og oldsagerne også det fremmeste medium i en national selverkendelse:

*Hvad hånden former er åndens spor.
Med flint har oldbonden tømret, kriget.
Hver spån du finder i Danmarks jord,
er sjæl af dem der har bygget riget.
Vil selv du fatte
dit væsens rod,
skøn på de skatte,
de efterlod!*

(Citeret efter Højskolesangbogens 17. udgave, 1991)

Selvets refleksion bindes her som i mange andre sange til fællesskabets, til folkets historie og landskab. Jeg'ets sanseerfaring forbindes med et historisk vi.

Højskolesangen

Som nævnt i indledningen betragtedes sange også som et afgørende udtryksmiddel hos digterpræsten N.F.S. Grundtvig, der uden sammenligning er den enkeltperson, der oftest bliver fremhævet som afgørende for udviklingen af danskhed som en særlig ukrigerisk og demokratisk udgave af nationalfølelse. Når man som Grundtvig var helhjertet tilhænger af den nationale eller kulturrelative tanke om, at der ikke findes et idealsamfund for alle, men at hver nation måtte finde sin egen sande bestemmelse, så kunne inspiration fra andre nationers indretninger ikke anvendes af danskerne.

Grundtvigs begreb om folk og kultur var således først og fremmest nationalt og endda i en sådan grad, at han ikke brød sig om udenlandske ord som netop *national*. Han brugte derfor hellere ordet dansk eller danskhed eller hans eget ord folkeligt (dvs. det der er folket *ligt*) om det, han mente, var særegent for det danske folk (Lundgreen-Nielsen, 1992). Hos Grundtvig fik tidens tanker om den nødvendige opdragelse til fællesskab og national bevidsthed en konkret ramme i kraft af hans højskoletanker. De gik kort fortalt gik ud på, at oplysning var nødvendig

for, at folket fik den rette forståelse af dets ansvar for det almene bedste.

I Grundtvigs sange, hvor hans anskuelser findes i kort og poetisk form, hævder han således, at "kærlighed til fædrelandet er den sande odelsret". Og lad mig ikke udelade de oftest citerede linjer: "Til et folk de alle høre, som sig regne selv dertil" (fra begyndelsen af vers 4 i sangen *Folkeligt skal alt nu være* fra 1848). I denne sang fordrer Grundtvig dog også øre for modersmålet og 'ild for' dvs. engagement i fædrelandets ve og vel. De, der kun tænker på egen velfærd, udelukker sig fra folket og fællesskabet. Den danske folkehøjskole skulle være et af midlerne til at fremelske denne selvbevidsthed, og nationalhistorie og fællessang blev her betragtet som medier til den forædling af den konkrete befolkning, som Grundtvig i kraft af den nationale logik tænkte som oplivning af en slumrende folkeånd. Højskolen skulle være ramme om de foredrag og sange, der kan betragtes som elementer i en målrettet etablering af en bestemt form for selvforståelse hos befolkningen. En selvforståelse der modsvarede det ideelle folk, der var italesat i taler og sange: et på én gang ansvarligt, nationalt og historisk bevidst folk. Når etableringen af denne ideelle selvbevidsthed blev italesat som en 'vækkelse', pointeres det netop, at den måtte erfares som et indre anliggende. Den utopiske selvbevidsthed måtte artikuleres som et sandt selv, der kunne slumre men også vågne, og som under alle omstændigheder allerede var til stede.

Den første danske folkehøjskole blev grundlagt i Rødding i 1844 på initiativ fra nationalt vakte bønder, politikere, embedsmænd og akademikere. Man ville skabe en anstalt, hvor bonde og borger kunne få kundskaber og færdigheder, der kunne være til nytte ikke med hensyn til elevens kommende bedrift eller næring, men med hensyn til 'hans stilling som landets søn og statens borger'. På højskolen skulle bønderne lære national- og borger-selvbevidsthed, således at de kunne uddannes til efterhånden at tage del i statens anliggender. Flere af de første og betydningsfulde skoler blev netop oprettet i Sønderjylland, hvor det danske sprog var truet og dermed den danske nationalitet. Her skulle

højskolen være et middel til at styrke denne danske nationalitet, og dens elever skulle som 'Thors sønner' redde Danmark – selvom de første elever dog havde svært ved at leve op til de ideelle forventninger. Målet var slesvigernes 'indvortes vækkelse': Den nationale kamp kunne ikke vindes uden et selvbevidst folk (Nissen, 1994, s. 22, 24). Skolen blev da også af den slesvig-holstenske bevægelse opfattet som et 'Danisierungsinstitut' (Korsgaard, 1997, s. 166). Den daglige undervisning kom til at bestå af både nationale dannelsesfag og landbrugsfaglige fag. Ikke mindst efter nederlaget i 1864 kom der gang i oprettelsen af højskoler over hele landet, idet højskolesagen og den nationale sag nu blev uløseligt forbundet med hinanden, og skolerne fik et umiskendeligt præg af at være nationale fæstninger (Korsgaard, 1997, s. 200).

Centralt var, at undervisningen foregik på 'modersmålet' og fordrede elevernes aktive medvirken. Kærlighed til fædrelandet skulle indgydes via dets historie, dets sprog, dets skikke, sæder og indretninger, via elevernes kundskaber om fortidens helte og folkelige bedrifter. Her involveredes eleverne i aktiviteter, der skulle igangsætte deres selvrefleksion og dermed 'vække' det sande og nationale selv, idet vægten lagdes på elevernes lyst til selvudvikling. Højskolens hverdag var da også - med forskellig vægtning på de enkelte højskoler - præget af både foredrag, hvor vægten lå på 'følelses- og stemningslivet' og på at bibringe eleverne 'nyttige kundskaber' til gavn i det praktiske liv. Højskolen ville danne 'personligheder', selvbevidste borgere uden 'trællesind' (Hansen, 1978, s. 90). Folket som en kulturel homogen og transcendent størrelse bekræftedes i højskolernes indretning og materielle udformning, der ofte bar præg af lige dele almuestil og nordisk mytologi i historicismens fortolkning. Højskolerne åbnede fra 1860'erne dørene for pigehold, der undervistes i en del af de samme fag som karlene samt håndarbejde³. Nationalhistorie og nationallitteratur blev sammen med gymnastik og håndarbejde de foretrukne dannelsesfag på højskolen, men de to første, der anvendte modersmålet som medium og derfor var egentlige ånds-fag, kunne forenes i poesien: I sange der kunne binde den danske historie, det danske folk og

det danske landskab sammen i en helhed.

Hjem og hjemlighed var højskolernes ideal, og det nationale fællesskab hentede en del af sin kraft ved at anvende metaforer fra familien. Følelsen af, at folket var som en stor familie, kunne etableres på højskolen, hvor unge mennesker fra landets forskellige egne mødtes. På skolen blev de såvel landets som højskolens sønner og døtre, idet højskolens daglige liv formedes over modellen fra familielivet med forstanderen som husfader og hans kone som 'højskolemor', fælles måltider, fælles sang og fælles virke. Forestillingen om et folkeligt fællesskab kunne således etableres som daglig og sanset erfaring – hvor fællessangen var et centralt omdrejningspunkt.

Foredragssalen blev sindbilledet på højskolernes vækkelsestanker: Rummet var opbygget som en kirke med hårde bænkerækker og en

Pigehold på Rødding Højskole omkring 1877. (Rødding Lokalhistoriske Arkiv)

talerstol hævet over forsamlingen (Korsgaard, 1997, s. 230) og ofte med vægmalerier fra den nordiske mytologi. Den nationale vækkelse anvendte elementer og symboler fra kirken, der siden reformationen havde været national, og fra det religiøse sprog, der siden 1700-tallets pietistiske bevægelser, på en gang pointerede menighedens fællesskab og den enkeltes inderlige og følelsesbetonede forhold til Gud. De historisk-poetiske sange, hvor historie, folk og landskab smeltede sammen til en organisk enhed, kan sammenlignes med salmer. Her kunne den nationalt vakte karl eller pige finde formuleringer, der kunne udtrykke egen følelse af tilhørsforhold og loyalitet, som man ved samme lejlighed lærte at klassificere som nationalfølelse eller danskhed.

Sang var, sammen med foredrag, fra begyndelsen det centrale element i højskolens hverdag og det øvrige grundtvigske forenings- og forsamlingsliv. Her etableredes at lydligt inddrage folk og fællesskab i sang (jf. Connor, 1997). Sangene skulle synges for at kropsliggøre det danske fællesskab, der skulle genlyde ikke blot fra skolens bænkerækker, men også fra marker og skove, det åbne landskab og på havet (jf. indledningscitaterne). En del af Grundtvigs sange blev skrevet med skoler og undervisning for øje, idet rimene gjorde, at navne og begivenheder kunne fæstnes til hukommelsen og indskrives i det indre. Sangene blev også anvendt i skriveøvelser, så eleverne både kunne øve sig i at skrive og få etableret en egen bog at synge efter (Bak, 1977, s. 41). Disse sange kunne efter højskoleopholdet tages med hjem og ud i det blomstrende danske foreningsliv. Historie og nordisk mytologi skulle via sangene skabe historisk bevidsthed og dermed en medborgerlig ansvarlighed. Også de såkaldte folkeviser fik plads, idet man mente de forbandt de syngende med en ældre folkelig tradition af større værdi end den, nutiden bød på (Dam, 1991, s. 45). Grundtvig digtede nye sange bygget over sagnstoffet hos Saxo og i Bjovulfs-kvadet og skrev også selv i folkevisestil: *Jeg gik mig ud en sommerdag at høre og fædrelandssangen: I Danmark er jeg født og båren med folkeviser-omkvædet: "Mens linden mon løves"*.⁴

Udvalget af sange, der ansås som centrale i dansk selvforståelse, blev

efterhånden kanoniseret med udgivelsen af det, der i daglig tale kaldes *Højskolesangbogen* fra 1894.⁵ Her findes det eksemplariske udtryk for den enhed af kristendom, historiesyn og vægtning af det enkelte individs og folkets selvbevidsthed, der er central for den grundtvigske kultur og selvforståelse. Sangbogen var allerede fra begyndelsen tematiseret i salmer, historiske sange (hvor Nordens og Danmarks historie fyldte langt mere end den europæiske historie og 'bibelhistorien'), sange om fædrelandet Danmark, men også andre nordiske fædrelandssange, sange om modersmålet, folkelivet og efterhånden også årstidernes skiften, men fortolket i forhold til det særligt danske landskab.

Væk var fjenden som den figur, der fremkaldte fællesskabet, og i stedet forenedes man i den varme følelse for landskabet – både det dyrkede og det vilde. Her lysnede det over agres felt langs brombærhegn og pløjemark, sneflokke skjulte poplerne bag mønningen og lærken blev, sammen med vintergækker, forårsbebudere. Af grønt løv lysende lunde, hylde der duftede i stuen ind, gyldne kornmarker og brunet hud blev uafrystelige tegn på dansk sommer, der blev et nært 'du' som man måtte elske – også når den gik kold over landet eller blev byger, som går og kommer.⁶ Højskolesangbogen muliggjorde et nært og personligt kendskab til et repertoire af poetiske udsagn, hvor sanselige oplevelser i landskabet knyttedes til en national selvforståelse og et i fællesskab delt land med skiftende årstider. Når et individ fik trang til at udtrykke oplevelser af den omskiftelige natur, var det nærliggende at gribe til disse allerede i fællessang artikulerede følelser.

Flere af de her citerede sange var digte skrevet omkring år 1900 af Ludvig Holstein, Jeppe Aakjær, Thøger Larsen og Johannes. V. Jensen. Med dem blev byens 'landskab' også efterhånden en del af Højskolesangbogens organiske helhed af det emotionelle fædreland og årstidernes skiften; forårssolen skinnede gennem lange, lyse gader, solskinsvejret var, så man måtte gå ud og købe hyacinter, og den skære junidag kaldte et urbant 'vi' ud fra hverdagsburet bag byens mur og tag.⁷

I den første del af 1900-tallet påbegyndtes også en musikalsk 'renselse' af melodierne i højskolesangbogen og dens melodibog, så den brogede romantiske meloditradition gradvis erstattedes af melodier i en mere enkel stil og såkaldt 'folketone' komponeret af Thorvald Aagaard, Carl Nielsen, Thomas Laub og Oluf Ring. Disse reformatorer virkelig gjorde folkelighedsbegrebet æstetisk og musikalsk (Sass Bak, 2005, s. 114-115). De nye melodier var skrevet til stillesiddende fællessang og ikke til march. Og blev der endelig marcheret til fællessangen, så var det ved gymnastikstævnernes glade indtogsmarch under sang.

Afslutning

I 1900-tallets nye sange kunne de to traditioner eller idealtyper i dansk fællessang, som jeg har beskrevet i denne artikel, forenes. Den patriotiske tradition, hvor fællesskabet først og fremmest er et mobiliserende 'vi' og 'vores' til fædrelandets forsvar, og den nationale tradition, hvor fællesskabet først og fremmest vokser ud af jeg'ets oplevelse af landskabet og derigennem folk og fortid i en organisk helhed, kunne smeltes sammen, når englandskrigene såvel som de sønderjyske krige blev indskrevet i det organiske hele af landskab, jeg, vi, folk og fortid. L.C. Nielsens digt *Hundredaaret* (1901), hvoraf de tre sidste vers med Thorvald Aagaards melodi er blevet en elsket dansk sang, kan illustrere dette. Sangen begynder med et jeg i det skære forårslandskab:

*Jeg ser de bøgelyse øer ud over havet spredt
så skært og skønt i solen, som aldrig jeg har set.
Jeg véd det, som de ligger dér, så er der kun så kort
fra grænse og til grænse. Men dette land er vort.*

*Jeg ser de slægter, som gik hen, mens hundredåret skred,
som vandt på Kongedybet, som under Dybbøl led;
de elsked ungt, de drømte langt, de så kun alt for kort,
men frem af dem stod folket. Og dette folk er vort.*

*Og derfor bøje vi vort sind, hvor vi i verden går,
Med længsel mod de strømme, som disse kyster når;
Og derfor samle vi hvert navn, som steg af folkets jord,
i dem vor fortid leved, af dem vor fremtid gror.*
(Citeret efter Højskolesangbogens 17. udgave, 1991)

I et langt blik bindes den umiddelbare oplevelse af det lyse friske forår til glæden ved det landskab og den historie, vi har lært at genkende som dansk – selvom ordene dansk og Danmark ikke nævnes, er vi ikke i tvivl. For den personlige og konkrete jeg-oplevelse af naturen bliver allerede i første vers til et helt land og et folk, der er 'vort', og i sidste vers er det syngende selv, blevet et entydigt vi, der har opslugt jeg'et. Et vi, der er bundet til landet med hjemve, hvor end i verden man går. Og et vi som er et folk bundet sammen i en bestemt national-romantisk historieforståelse, hvor slaget på Reden alligevel var en (moralsk) vundet sejr og Dybbøl en fælles lidelse, selvom alle ikke lagde egen krop til lidelserne. Det er dermed en forståelse, hvor ethvert individ er et element i et større transcendent væsen kaldet 'vort folk', der som en organisk enhed opsluger eller omfavner det enkelte menneske og omfortolker de personlige jeg-oplevelser af landskabet til et vi med en fælles fortid og en fælles fremtid. Et vi, der når sunget som fællessang, bliver identisk med det syngende fællesskab. Sange skaber med deres tekst og ved at blive sunget et fællesskab på tværs af fortid og fremtid. Et fællesskab, der på den vis evigt kan genlyde fra vore (høj)skoler, og fra vort landskabs marker, skove og have.

Noter

1. St. St. Blichers digt *Slauet ve Kjøvvenhaun* (1832), der på jysk dialekt giver et indtryk af oplevelsen af slaget fra tre almindelige karles – ‘mæ å Jens å Pier’ – perspektiv, udgør dog en poetisk undtagelse. Digtet kendes som sangen *Degång te di ved Kjøvvenhawn mæ amrål Nielsen drowes*. Her citeret efter *Højskolesangbogens* 17. udgave, 1991.

2. Denne anden del af artiklen er en omarbejdet version af dele af Dams-holt, 2001.

3. Der blev lagt op til en kønsarbejdsdeling, hvor manden var mere udad- vendt og kvinden tog sig af hjemmets sfære. Her reproduceredes imidler- tid ikke blot et borgerligt moralkodeks, men man dyrkede såvel mænds som kvinders betydningsfulde om end forskellige opgaver (Hansen, 1982, s. 38) ligesom kvinder på højskoler kunne undervise og være ledere.

4. Den sidste trykt i tidsskriftet *Danskeren* 1849 som *Danmarks Priis*. Digtet *Jeg gik mig ud en sommerdag fra Danske kæmpeviser til skolebrug* (1847). Se videre noter til sangene i *Højskolesangbogen* 17. udgave, 1991.

5. I de første 50 år af højskolens historie anvendtes mange forskellige sangbøger, men der skabtes efterhånden en fælles sangbog. Se den nær- mere udvikling i Bak, 1977 og Adriansen, 2016.

6. Der refereres her til sangene: Ludvig Holstein: *Det lysner over agres felt* (1915), Jeppe Aakjær: *Sneflokke kommer vrimplende* (1916), Ludvig Holstein: *Det er lærkernes tid* (1904), Johannes V. Jensen: *Vintergæk er brudt af mulden* (1926) og *Nu lyser løv i lunde* (1892), Thøger Larsen: *Danmark nu blunder den lyse nat* (1914) og *Du danske sommer jeg elsker dig* (1923).

7. Der refereres her til sangene: Ludvig Holstein: *Det er i dag et vejr – et solskinsvejr!* (1903), Johannes V. Jensen: *Vintergæk er brudt af mulden* (1926) og *Nu lyser løv i lunde* (1892).

Litteratur

Abrahamson, W.H.F. (1804): *Efterretninger om deres Jordefærd der faldt den 2den April 1801, og om deres Gravminde*. København.

Adriansen, Inge (2016): "Brug af sange i nationsopbygningen". I Isaksen og Frost (red.): *Hjertesproget. 16 forsknings- og praksisbaserede studier af sangens egenskaber, vilkår og virkning*. Sangens hus.

Albertsen, Leif Ludwig (1975): *Sang og slagkraft, med et udblik over nationallyrikken under englandskrigene*. *Baggeseniana VI*. København.

Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London.

Bak, Karl (1977): *Højskolesangbogens historie. Et bidrag til den grundtvigske folkehøjskoles historie*. Nordisk forlag A/S.

Biering, Karsten (1966): "Digte og viser 1801". I: *Folkeminder 12. hefte*. København.

Connor, Steven (1997): "The Modern Auditory I". I Porter (red.): *Rewriting the Self. Histories from the Renaissance to the Present*. London, Routledge

Conrad, Flemming (1991): "Konkurrencen 1818 om en nationalsang". I Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie*, bd.2. København.

Dam, Poul (1991): "Højskolernes dannelsesidealer i 1870erne - illustreret

gennem sangbøgerne". *Uddannelseshistorie 25. Årbog for Selskabet for dansk Skolehistorie*.

Damsholt, Tine (1995): "'Jeg er en gammel royalist, det ved de nok". Elementer i Grundtvigs politiske tænkning". I *Grundtvig Studier 1995*.

Damsholt, Tine (1998): "'... mit fødelands skæbne og tarv under de nærværende omstændigheder..." Bondedagbøger og danskhed omkring år 1800". I *Folk og Kultur 1998. Årbog for dansk Etnologi og Folkemindevidenskab*.

Damsholt, Tine (2000): *Fædrelandskærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet*. København: Museum Tusulanum.

Damsholt, Tine (2001): "Jeg ser de bøgelyse øer - og dette folk er vort. Om emotionalisering, subjektivering og danske sange". I *Danskhed. Tidsskriftet antropologi nr. 42*.

Feldbæk, Ole (1985): *Slaget på Reden. Politikens Danmarkshistorie*. København.

Folkehøjskolens sangbog, 17. udgave, 7. oplag. Foreningen for folkehøjskoler i Danmark 1991. Foreningens forlag, Odense.

Grundtvig, N.F.S. (1838/77): *Mands minde 1788-1838. Foredrag over det sidste halve Aarhundredes Historie holdte 1838*. København.

Hansen, Bodil K. (1978): "Kvinderne i et grundtvigsk bondemiljø". I *Det grundtvigske bondemiljø. Arbejdspapirer fra forskningsseminar om det grundtvigske bondemiljø*. Aalborg Universitetsforlag.

Hansen, Bodil K. (1982): *Hanne og Rasmus. En brevsamling om arbejdsliv, højskole og familiedannelse i 1880'ernes landbosamfund*. Gyldendal.

Korsgaard, Ove (1997): *Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år*. Gyldendal.

Lundgreen Nielsen, Flemming (1992): "Grundtvig og Danskhed". I Feldbæk (red.): *Dansk Identitetshistorie, bd.3*. København

Löfgren, Orvar (1997): "Kulturarvets renässans. Landskabsoplevelse mellan marknad och politik". Rtg 1-2, *Kulturhistorisk Tidskrift*, Lund

Nissen, Gunhild (1994): *Udfordringer til Højskolen. Danske folkehøjskoler 1844 til 1994*.

Rasmussen, Holger (1982): *Optegnelser fra Holevadgården. Af Anders Andersen og sønnen Lars Andersen 1767-1863*. Landbohistorisk Selskab.

Rahbek, Knud Lyhne (1801): *Fjerne Gienlyd af Danmarks anden April 1801 eller svenske, tydske, bataviske og franske Hædersdigte over denne Dag*. København.

Samling af Krigs-Sange til Erindring om de Danske og Norske Helte, som den 2 April 1801 tapperlig forsvarede sig imod de modige Britters overlegne Magt, tilligemed Sange, som bleve afsiungne ved disse faldne Krigeres Jordefærd den 5 April. (1801). København

Sass Bak, Kirsten (2005): "Fællessang og danskhed". I Koudal (red.): *Musik og danskhed. Fem faglige bidrag til debatten on nationalitet..* C.A. Reitzels Forlag.

